

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Л. І. Симоненко,
кандидат економічних наук, доцент,
Житомирський національний агроекологічний університет
lesia.simonenko@gmail.com

Зміни запроваджені законом про вищу освіту у перспективі повинні підвищити інтелектуальний, морально-культурний рівень та якість життя в інформаційному суспільстві. Тенденції що формуються у короткостроковому періоді доводять, що без змін стратегії поставлену мету неможливо бути досягнути.

Ключові слова: національна система вищої освіти, економічний розвиток, освітній бюджет, освітні видатки, глобальний академічний простір.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Ринкові мінливі умови сформували потребу виконання національною системою вищої освіти функції інноваційного джерела розвитку економіки. З іншого боку, у закладах вищої освіти, виник інтерес стати комерційно успішними, використавши власний інтелектуальний потенціал. Додаткові мотиви активної діяльності установ вищої освіти створені як юридично (нова нормативна база сприяє реалізації принципів автономії) так і економічно, через довгострокове зменшення бюджетного фінансування. Дії суб'єктів системи вищої освіти всіх рівнів, в т.ч. закладів вищої освіти спрямовуються на зростання надходжень з джерел недержавного, приватного сектору (в т.ч. з-за кордону). Отже, логічний ланцюжок активної діяльності: потреба – інтерес – мотив – дія – результат інституційно сформувався і створив унікальні можливості для модернізації системи вищої освіти.

Питанням ролі і значення вищої школи в економічному розвитку присвячений науковий доробок Інституту вищої освіти НАПН, доповіді урядових установ (МОН), публікації освітян-науковців провідних університетів, дослідження аналітичного центру CEDOS, Міжнародного фонду досліджень освітньої політики, тощо [1-6]. Вагомою є роль недержавних організацій, проектів Еразмус+, «BRITISH COUNCIL», наприклад, проект «Скіллз Плюс - Портал для Лідерства», який має на меті сприяння реформуванню сектора вищої освіти шляхом розвитку лідерського потенціалу університетів України та розрахований до 2018 року [7, 8], тощо.

Мета та методика дослідження. Мета дослідження – узагальнити на основі доступних даних про вищу освіту можливість впровадження інноваційних змін в умовах розширеної автономії університетів. В основі методики виявлення потенціалу національної освітньої системи аналіз впливу кількісних параметрів (доходів і витрат) системи вищої освіти на якісні зміни в ній.

Результати досліджень. За своєю природою університети мають бути центрами наукових інновацій, інституціями формування інтелектуального, культурного, тощо капіталу індивіда шляхом забезпечення їх всебічної, в т.ч. світоглядної підготовки. Історично (доіндустріальне суспільство), традиційний університет виступав механізмом формування еліти. З 60-х років ХХ сторіччя (індустріальне суспільство) університетська освіта починає носити масовий характер. Зміст місії університету: а) формування професійно-освіченої особистості та вузько спеціалізованого фахівця, б) масова підготовка спеціалістів для задоволення промислових потреб індустріальних держав, в) забезпечення науково-технологічного розвитку індустріального суспільства [1, с. 11]. У процесі глобалізації та інформаційної революції (постіндустріальне

суспільство), університети як навчальні інституції інтегрували дослідницький компонент в якості вагової складової власної діяльності, сформувався феномен дослідницького університету як адекватна відповідь інноваційно орієнтованої моделі економіки. В глобальному освітньому просторі (ера економіки знань) з'являється «нова якість» - університет світового класу, який можна розглядатися як інституцію, якій вдалося залучити найкращих студентів та викладачів з усього світу, акумулювати адекватний фінансовий ресурс та впровадити принципи менеджменту у власні управлінські структури. Також, університет світового класу представлений у топовій частині провідних міжнародних університетських рейтингів, для яких характерний акцент на оцінці науково-дослідницької діяльності університетів та їх інтегрованості у глобальний академічний простір. В умовах становлення суспільства знань та економіки, побудованої на знаннях, наявність у тій чи іншій країні університету світового класу є своєрідним локомотивом її економічного, соціального та культурного розвитку [2, с.28].

Щоб українська вища освіта ефективно виконувала ці важливі завдання, необхідне її оновлення з урахуванням світових тенденцій розвитку, шляхом інтеграції у європейський і світовий інтелектуальний простір [3, с. 354]. Потреба реформування освітньої системи пов'язана з такими сучасними загальноосвітніми тенденціями: 1) основою парадигми економічного розвитку є підвищення ролі інтелектуального складника людського потенціалу; 2) чинником економічного зростання стає пришвидшення темпів оновлення професійних знань; 3) розвиток інформаційних технологій може спричинити відчутні зміни у структурі ринку освіти [там же].

Реформа сфери науки також пов'язана із світовими трендами розвитку економіки знань, а саме інтеграцією

країни у світову інноваційну систему через участь у міжнародному розподілі інтелектуальної праці у новітніх розділах математики та теоретичної фізики, астрономії, досліджень і розробки нанотехнологій, матеріалознавства, молекулярної біології і генетики, окремих розділах фундаментальної і прикладної хімії, тощо [3, с. 360]

Аналіз величини, динаміки і структури витрат економічних суб'єктів на вищу освіту дозволяє визначити довгостроковий потенціал галузі, перспективи інноваційної моделі економічного зростання країни. Фінанси вищої освіти охоплюють як державні (публічні) так і недержавні (приватні - домогосподарств і бізнесу) ресурси. Упродовж 2007–2014 років номінальні обсяги публічних та приватних витрат на вищу освіту зростали. Українські ВНЗ отримували переважно державне фінансування (69,9%),(2012). Реальні показники у цінах 2007 року показують, що виросло переважно державне фінансування ВНЗ III–IV рівня акредитації (+10%) [5, с. 25].

З 2014 році Україна живе в умовах спаду реального рівня видатків на освіту серед країн Європи [5]. Натомість більшість країн Європи збільшують обсяги державного фінансування освіти після його скорочення внаслідок кризи 2009-2010 років. Разом з тим у 2015 р. 34 % від обсягу державного замовлення на бакалавра денної форми, мала інженерія, яка й надалі залишається пріоритетною серед інших галузей державного замовлення [9]. Того ж року незаповненими залишились 15 % місць державного замовлення на інженерних спеціальностях, 8 % місць у природничих та фізико-математичних науках. Тому зв'язку між скороченням обсягів державного замовлення та зменшенням набору студентів (зарахування на навчання) немає. Попит на ці спеціальності серед абітурієнтів падає швидше, ніж відбувається скорочення обсягів державного

замовлення. Можливо причиною зниження цього попиту є спад знань школярів у математиці та природничому блоці дисциплін [там же].

Ще однією важливою проблемою є дисбаланс витрат в межах однієї освітньої програми. Наприклад, річна вартість підготовки бакалавра права за бюджетні кошти досить суттєво відрізняється в університетах, які підпорядковані різним відомствам: Мін'юст — 20 тис. грн., Фіскальна служба — 30 тис. грн., Мінагро — 31 тис. грн., Мінкультури — 46 тис. грн., Прикордонна служба — 103 тис. грн., Міноборони — 104 тис. грн., СБУ — 115 тис. грн. У свою чергу, в системі МОН середня вартість підготовки одного студента за державний кошт на бакалавраті становить 24 тис. грн., проте вона може відрізнятися в залежності від конкретного університету. Наприклад, бакалавр Прикарпатського національного університету — 15 тис. грн. на рік, бакалавр Київського політехнічного інституту — 34 тис. грн. на рік, тоді як середня і для бакалаврів, і для магістрів вартість підготовки у Сумському державному університеті становить 22 тис. грн. на рік [10].

Обмеженість / незбалансованість державного фінансування спонукали університети до пошуку позабюджетних джерел надходжень. Найпопулярнішою формою виявилось контрактне навчання. Частка позабюджетних надходжень, серед яких абсолютна більшість — це кошти контрактників, є найбільшою в економічних і медичних ВНЗ, у бюджетах цих університетів частка плати за контракт може сягати 40-50 %. Натомість у технічних закладах вона зазвичай становить не більше 35 % (CEDOS, 2015). Така розбіжність пов'язана із відносно сталою структурою попиту домогосподарств на освітні послуги на користь суспільних наук.

Водночас кількість студентів-контрактників зменшується швидше, ніж кількість студентів-бюджетників. Така тенденція має додаткові причини: демографічна криза, зниження платоспроможності українських абітурієнтів. Отже, якщо державне фінансування не буде зростати, фінансування за рахунок коштів домогосподарств відіграватиме дедалі важливішу роль у бюджетах університетів. Ця тенденція закріплюватиметься через вкрай несуттєву участь бізнесу у фінансуванні освіти, частка якого залишається на рівні менше 1 % [10]. За таких умов інтеграція науки та освіти, створення технологічних та наукових парків, перехід до фінансування наукових досліджень на проектній основі є завданням на перспективу.

Скорочення державних видатків призвело до зменшення частки капітальних видатків на матеріально-технічне переоснащення, закупівлю техніки. За період 2000–2011 років Україна скоротила частку витрат на обладнання, будівництво та модернізацію в загальній структурі витрат у вищій освіті з 17% до 4%, натомість сусідні країни Центральної Європи підвищували її: Чехія (до 20%), Польща (до 22%) та Литва (до 25%), усвідомивши необхідність висотехнологічного розвитку, який забезпечують напрямки підготовки інженерія, ІТ, природничі і фізико-математичні науки. Без збільшення капітальних видатків Україна не матиме можливості запускати сучасні медичні, інженерні та природничі освітні програми [5, с. 28]. Якщо не лише контрактні, але й державні кошти будуть розподілятися внаслідок вибору абітурієнтів (так звана модель «гроші за студентом»), може початись радикальне зниження фінансування програм, де важливими є математика та природничий блок [там же].

Існує точка зору, що на національному рівні скерування державних видатків на вищу освіту доцільно

проводити відносно економічних пріоритетів держави, а також з урахуванням аналізу поведінки домогосподарств у виборі напрямків вищої освіти. Пріоритетними для державного фінансування мають бути саме ті галузі, на які існує менший попит серед абітурієнтів, а також стратегічно важливі галузі. Таким чином можна досягти певного балансу між потребами та попитом. Причому видається, що врахування пріоритетів економіки буде здебільшого збігатися з урахуванням потреб згаданих професійних асоціацій. Іншими словами, серед пріоритетних сфер економіки, швидше за все, будуть усі або переважна більшість тих сфер, у яких функціонують струнки об'єднання роботодавців, що мають активний зв'язок із бізнесом у своєму секторі [10].

Відповідно до нормативної бази [4] власними є надходження, отримані як плата за послуги, що надаються університетами згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти. В зв'язку з цим виникає питання, чи можуть ВНЗ використати вибіркові дисципліни як джерело додаткових доходів. У вибіркових дисциплінах зацікавлені всі учасники освітнього процесу. Студенти отримують змогу доповнювати свою основну спеціальність додатковим фахом або брати окремі курси для широкої ерудиції. Можливість вибору дисциплін із різних факультетів та кафедр є ефективним інструментом міждисциплінарності. Також, навчання у змішаних групах дозволяє студентам отримати неформальний досвід від студентів з інших спеціальностей. У свою чергу, викладачі на вибіркових дисциплінах працюють із більш умотивованими студентами. Самі університети загалом стають більш привабливими для абітурієнтів, а кінцеві компетентності, якими може оволодіти студент, за рахунок гнучкості навчальних планів часто краще відповідають потребам ринку праці. Представники ВНЗ неодноразово

висловлювали здивування щодо самої ідеї обрання дисципліни з іншого факультету, аргументуючи це тим, що всі курси мають безпосередньо стосуватися фаху [10].

Висновки та пропозиції.

1. Відповідно до логіки історичного розвитку сучасні університети зазнають значних трансформацій цінностей, поступово перетворюючись на комерційно орієнтовані прибуткові навчальні заклади. Пріоритетним завданням стає виробництво знання як у форматі вузької професійної спеціалізації, так і на базі науково-дослідницької діяльності університетів. Світовим трендом становлення економіки знань є розвиток новітніх розділів математики та теоретичної фізики, астрономії, досліджень і розробок нанотехнологій, матеріалознавство, молекулярна біологія і генетика, окремі розділи фундаментальної і прикладної хімії, тощо. Інтегрованість у глобальний академічний простір є своєрідним локомотивом економічного, соціального та культурного розвитку країн.

2. Метою реформи системи національної вищої освіти є інтеграція у європейський і світовий інтелектуальний простір та підвищення якості життя в інформаційному суспільстві. Хід цієї реформи відбувається в умовах постійного зниження державного фінансування, хоча це джерело залишатиметься основним. Зменшення частки капітальних видатків на матеріально-технічне переоснащення, закупівлю техніки, тощо, ускладнює запуск сучасних медичних, інженерних та природничих освітніх програм які є стратегічно важливими. Пріоритетом серед галузей держзамовлення є інженерія, природничі та фізико-математичні спеціальності, нажаль попит на ці спеціальності серед абітурієнтів падає швидше, ніж відбувається скорочення обсягів державного замовлення.

3. Недержавне (приватне) фінансування національної вищої освіти змінюється на користь домогосподарств. Участь бізнесу у фінансуванні науково-освітньої сфери є несуттєвою. ВНЗ досить обмежені в залученні додаткових фінансових ресурсів, якими відповідно до нормативної бази є плата за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти. Фінансування за рахунок коштів домогосподарств відіграватиме дедалі важливішу роль у бюджетах університетів. Водночас слід врахувати, що кількість студентів-контрактників зменшується швидше, ніж кількість студентів-бюджетників через демографічні, економічні, соціальні та інші чинники. Отже, інтеграція освіти та університетської науки в глобальний академічний простір є завданням на довгострокову перспективу.

Список використаних джерел

1. Колотило М.О. Місія університету в контексті філософсько-освітньої парадигми інформаційного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 – «Філософія освіти» / М.О. Колотило. – Київ, 2015. – 22 с.

2. Курбатов С.В. Феномен університету в контексті глобальних трансформацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. філос. наук : спец. 09.00.10 – «Філософія освіти» / С.В. Курбатов. – Київ, 2015. – 38 с.

3. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.

4. Куди зрушила освіта в 2015 році : звіт уряду [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://osvita.ua/news/49760/>

5. Освіта в Україні 2015. Збірник освітньої статистики [Електронний ресурс] / Т. Жерьобкіна, І. Когут,

М. Куделя [та ін.] / заг. ред. Є. Стадний. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua>

6. International Foundation for Education Policy Research, available at : http://edupolicy.org.ua/_dx/main_ua.html

7. National Erasmus+ Office in Ukraine, available at : <http://erasmusplus.org.ua/>

8. British Council, available at : <http://britishcouncil.org.ua/selection-results>

9. Стадний Є. Освітній Фактчек. Аналітичний центр CEDOS. За матеріалами «VoxUkraine» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/51340/>

10. Концептуальна модель державного фінансування ВНЗ за результатами діяльності [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamy-diialnosti>